

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ТРЕФ'ЯК Ярослав Іванович

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ
ПРИКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В ОНОВЛЕННІ ЗМІСТУ
ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ**

13.00.02.- теорія та методика навчання /історії/

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751980 (U)

Роботу викладачів і методик викладання навчальних предметів Івано-Франківського інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент Т.В.Ладиченко

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, доцент О.І.Пометун

кандидат педагогічних наук Г.О.Цвікальська

Провідна установа - Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів ім. Б.Грінченка

Захист відбудеться 20 червня 1997 року о 14.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.06. В Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова / 252030, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано "19" червня 1997р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.І. Андрусишин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. З будівництвом Української незалежної держави, становленням національної школи визріла об'єктивна потреба у формуванні нової генерації людей з фундаментальними знаннями, високими ідеалами, моральними цінностями, справжніх патріотів своєї Батьківщини.

Одним з основних напрямів, визначених Державною національною програмою "Освіта" /Україна XXI століття/. Концепцією шкільної історичної освіти в оновлення її змісту - досягнення якісного нового рівня у вивченні історії України, краю, формування національної свідомості, любові до рідної землі, народу.

Відхід від історико-краєзнавчих традицій свого народу, розрив між теорією і практикою життя призвели до руйнування системи механізмів національно-патріотичного виховання і шкільного краєзнавства. З результати виникли такі потворні явища, як апатія до вивчення рідної історії, індиферентність до краєзнавства, прояви манкурства. Тому проблема оновлення змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства набуває особливої актуальності. Ще в свій час на важливість її неодноразово акцентували перші дослідники Прикарпатського краю Я. Головацький, І. Вагилевич, І. Шараневич, Ю. Целевич, І. Франко. Останній в своїй праці "Галицьке краєзнавство" з цього приводу писав: "Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета національної освіти - знайти своє найближче оточення, знайти минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом, живого і свідомого і об'єднаного організму" /І. Франко. Твори у 50- томах. К. 1980.-Т. 46. С. 116/

Теоретичні основи краєзнавства закладені в працях А. Баркова, В. Грабовецького, Н. Мілонова, Ю. Кононова, А. Разгона, М. Стельмаховича. Значний вклад у розвиток методики історико-краєзнавчої роботи в школі зробили І. Борисов, А. Вагін, А. Даринський, К. Строев, Т. Матюшин, І. Прус.

Збагатилося вивчення досліджуваної проблеми за останні роки у ряді наукових праць з питань розвитку шкільництва та краєзнавства Галичини / Д. Герцюк, Б. Гаврилів, Б. Ступарик, І. Цепенда/, краєзнавчої діяльності культурно-освітніх товариств /І. Андрухів, С. Бідавич, І. Любінець, З. Нагачевська/. Разом з тим, ще чимало аспектів названої

проблеми залишається поза увагою. Незважаючи на інтенсивні пошуки шляхів оптимального вирішення проблеми методики використання краєзнавчих матеріалів в оновленні змісту шкільної історичної освіти, вона залишається не розв'язаною, не з'ясованою, не розкритою. Це пояснюється рядом причин і факторів: недавнім прийняттям нової концепції шкільної історичної освіти, відсутністю науково-методичних розробок з даної проблеми.

Зауважимо, що навчальні програми, які функціонували до початку 90-х років, були в основному спрямовані на вивчення історії СРСР, всесвітньої, а не минулого України, краю в цілому. Більшість з них заідеологізовані. Методи і прийоми, які пропонувала офіційна система історичної освіти у недалекому минулому, як і існуючі програми були мало орієнтовані на національно-краєзнавчі традиції кожного регіону. Це, безумовно, перешкоджало, становленню національної школи, оновленню історичного змісту освіти, призвело до помітного зниження краєзнавчих знань учнів.

Відсутність науково-обґрунтованої системи використання краєзнавчих матеріалів в оновленні змісту шкільної історичної освіти, відповідних посібників та методичних рекомендацій адекватно відбилось і на застосуванні їх в практичній роботі шкіл. Актуальність і важливість проблеми, її соціально-педагогічне значення, недостатня теоретична і методична розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження "Методика використання краєзнавчих матеріалів Прикарпатського регіону в оновленні змісту шкільної історичної освіти".

Об'єкт дослідження - процес оновлення змісту шкільної історичної освіти.

Предмет дослідження - педагогічні умови та методи ефективного використання краєзнавчих матеріалів в оновленні змісту шкільної історичної освіти.

Мета дослідження - полягає у розробці й експериментальній апробації структурно-логічної моделі і методики краєзнавчої роботи як основи оновлення змісту шкільної історичної освіти.

Відповідно до мети були поставлені такі завдання дослідження:
- розкрити сутність оновленого змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства і на цій основі створити його концептуальну модель;

- на основі розроблених методик використання краєзнавчих матеріалів відродити і активізувати національні традиції регіону, краю;
- виробити в учнів уміння і навички роботи з першоджерелами, краєзнавчими об'єктами, пошуково-дослідницької і наукової діяльності;
- визначити педагогічні умови ефективного використання краєзнавчих матеріалів;
- розробити критерії та визначити рівні сформованості навчально-пізнавальних, освітніх інтересів емоційно-ціннісних та мотиваційних якостей, практичних умінь та навичок учнів як головних компонентів оновлення змісту шкільної історичної освіти;
- відпрацювати систему роботи з педагогічними кадрами і батьками щодо використання краєзнавчих матеріалів на уроках і в позакласній роботі з дітьми, перевірити її ефективність у процесі її експериментального дослідження.

Аналіз основних положень дидактики, педагогіки, методики навчання і краєзнавчої роботи, досвід роботи учителів історії, краєзнавців та власний досвід дозволили сформулювати відповідну гіпотезу.

Гіпотеза дослідження. Процес оновлення змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства може бути ефективним за умов:

- розробки й апробації методики використання краєзнавчих матеріалів на уроках і в позакласній роботі з учнями;
- здійснення відбору учителями найбільш доступних і особистісно значущих для учнів краєзнавчих об'єктів на основі діагностики, диференційованого підходу і мотивації вибору;
- поглиблене вивчення їх увійде складовою частиною в загальну систему пізнання учнями навколишнього світу, рідного краю, його минуле і сьогодення;
- одержані знання набудуть ціннісно-сміслового відтінку і реалізуватимуться у практичній діяльності на розбудову Української незалежної держави;
- засвоєні педагогами і батьками краєзнавчі знання будуть використані у роботі з дітьми;
- удосконалення професійної майстерності педагогів, їх готовність до оновлення змісту шкільної історичної освіти.

Методологічно - теоретичну основу дослідження становлять філософські вчення про теорію пізнання і діалектичну єдність пізна-

вального й емоційного аспектів самосвідомості людини, положення педагогіки, психології про моральний розвиток особистості у якому вона виступає одночасно об'єктом і суб'єктом виховання; ідеї гуманізації, демократизації, диференціації навчання і виховання; національного і духовного відродження українського народу.

У процесі дослідження ми також керувалися методологічними положеннями, що містяться у Законі України "Про освіту", Державній національній програмі "Освіта" /Україна XXI століття/, в Концепції шкільної історичної освіти про оновлення змісту на основі пізнання і глибокого вивчення минулого України та рідного краю. У наукових працях видатних українських істориків, педагогів і мислителів присвячених важливим проблемам історії України.

Дослідження даної теми спонукало вивченню значної джерельної бази, а саме великої кількості архівних документів, матеріалів, історико-педагогічної літератури, довідково-статистичної інформації /зокрема, Центрального державного історичного архіву України у Львові, держархівів Івано-Франківської та Львівської областей/.

У ході дослідження враховувалися прогресивні думки вітчизняних науковців-краєзнавців М. Грушевського, Я. Головацького, В. Грабовецького, І. Крип'якевича, Ю. Целевича, І. Шараневича. Широко використовувались їх історичні та педагогічні праці про розвиток історичного мислення, формування потреб, мотивів, інтересів до вивчення минулого рідного краю. В аспекті нашого дослідження важливе значення мали народознавчі і краєзнавчі принципи патріотичного виховання українського народу, узагальнені і сконцентровані у науково-педагогічних публікаціях Г. Ващенко, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, де краєзнавча робота розглядається як засіб формування національної свідомості і виховного потенціалу учнів.

При написанні дисертації використано значну кількість матеріалів Українських періодичних видань Галичини, що знаходилась в той час під гнітом Австро-Угорщини і Польщі.

В ході розв'язання завдань дослідження використовувались такі методи: теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, структурно-функціональний змістовно-порівняльний аналіз і узагальнення експериментальних даних, бесіда, анкетування, ранжування, тестування, вивчення передового педагогічного досвіду, діагностично-констатуючий та

формуючий експерименти, статистична обробка результатів дослідження.

Експериментально-дослідницька робота і педагогічні спостереження здійснювались у загальноосвітніх школах /Горохолинській, Саджавській Богородчанського, Ланчинській Надвірнянського, Броншівській Рожнятівського районів, експериментальній школі-лабораторії м. Івано-Франківська/.

Експериментом було охоплено 224 учні, 122 учителі історії шкіл області, 159 мамів і 156 батьків.

Дослідження проводилося в 1993-1996 рр. у два етапи.

На першому етапі /1993-1994/ вивчалися теоретичний і практичний аспекти проблеми задля конкретизації і визначення об'єкту, предмета і завдань дослідження. Був проведений констатуючий експеримент, здійснено відбір найцікавіших і найдоступніших для учнів краєзнавчих об'єктів на основі анкетування, тестування і диференційованого підходу, висунута гіпотеза.

На другому етапі /1994-1996/ здійснювалась дослідно-експериментальна робота, спрямована на підтвердження гіпотези дослідження та перевірку умов ефективності розробленої методики краєзнавчої роботи, її логічно-структурної моделі. Було розроблено програму краєзнавства та методику її використання, систему краєзнавчої роботи з педагогічними кадрами і батьками, а також здійснювався порівняльний аналіз рівнів сформованості краєзнавчих знань і якостей учнів у контрольній та експериментальній групах на стадії формуючого експерименту. Отримані в ході експериментальної роботи кількісні та якісні показники були піддані статистичній обробці. У результаті виконання завдань кожного етапу було підтверджено гіпотезу дослідження і досягнуто мети. Формувались висновки та рекомендації

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше досліджується процес змісту шкільної історичної освіти на основі методики використання краєзнавчих матеріалів, розкривається суть та особливості процесу.

Теоретична значущість.

Розроблена структурно-логічна модель оновленого змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства, визначені характеристики і критеріальні рівні сформованості, які проявляються через кон-

гнітивний аксіологічний та праксеологічний компоненти основного змісту історичної освіти.

Практична значущість полягає в тому, що розроблені автором програма, методика використання краєзнавчих матеріалів, система роботи з педагогічними кадрами та батьками можуть бути використані в практичній роботі загальноосвітніх шкіл. Це дасть змогу підвищити результативність краєзнавчої роботи в навчально-виховному процесі.

Достовірність результатів дослідження забезпечується комплексним використанням й адекватністю методів меті та завданням дослідження, репрезентивністю експериментальних даних, кількісним і якісним аналізом теоретичного й експериментального матеріалів математичної статистики, а також практичною перевіркою ефективності розробленої програми з краєзнавства, системи і методики його використання в оновленні змісту шкільної історичної освіти.

На захист виносяться:

- оновлення змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства є складним структурним утворенням, в основу якого входить система краєзнавчої роботи з педагогами, батьками, учнями, його компонентами виступають когнітивний, аксоологічний, праксеологічний критерії, що в сукупності складають структурно-логічну модель оновлення змісту шкільної історичної освіти.

Діалектика взаємодії показників цих компонентів визначає рівні розвитку краєзнавчих знань, емоційно-ціннісного сприйняття і ставлення до історії рідного краю, сформованості практичних умінь і навичок в роботі учнів з першоджерелами;

- система педагогічних умов, які забезпечують оптимальне використання краєзнавчих матеріалів у підвищенні якості оновленого змісту шкільної історичної освіти;

- рівень знань педагогів і батьків з краєзнавства, вміння практично використовувати їх у виховній роботі з дітьми;

- авторська програма з краєзнавства для учнів;

- зміст, основні напрями, види і форми краєзнавчої роботи на основі розробленої автором методики;

- сукупність засобів педагогічного впливу на формування в учнів навчально-пізнавальних інтересів знань з історії краю, його емоційно-ціннісного сприйняття, патріотизму, умінь і "навичок" роботи з пер-

шоджерелами, засобами краєзнавчої роботи, які склали основу розробленої методики.

Апробація і впровадження.

Основні положення і результати експериментального дослідження доповідалися й обговорювалися на кафедрах історії України Прикарпатського університету та педагогіки і методики викладання навчальних предметів обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників; на Всеукраїнському семінарі "Діяльність кабінетів історії по впровадженню в практику нового змісту шкільної історичної освіти" / Івано-Франківськ, 1993 /; Всеукраїнській науково-практичній конференції "Інтеграція елементів змісту освіти" / Полтава, 1994/; Всеукраїнській конференції "Забезпечення курсової підготовки новим змістом програм з історії" / Київ 1995/; обласній конференції "Система національного виховання, як фактор цілісного розвитку особистості" /Івано-Франківськ, 1995/, а також повідомлялись на обласних, міських семінарах, методичних об'єднаннях учителів історії та методистів, лекціях в Івано-Франківському інституті післядипломної освіти педагогічних працівників.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми і вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання роботи, висвітлено методи; вказано на наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дослідження; сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретико-методологічні підходи до краєзнавства як педагогічної проблеми" розглядаються соціально-політичні передумови і науково-педагогічні основи, що зумовили виникнення історичного краєзнавства.

Дано аналіз теоретичним основам краєзнавства. Вказано на те, що у науковій літературі немає однозначного трактування краєзнавства як педагогічного поняття. Одні автори / А. Барков, Н. Мілонов, Ю. Кононов, А. Разгон, А. Даринський/ вважають його науковою дисципліною: "Краєзнавство є комплекс наукових дисциплін, багатоманітних по змісту і окремих методів досліджень, але які ведуть в свій сукупності до наукового і всебічного пізнання краю"; інші /П. Іванов, І. Прус,

М. Стельмахович, Б. Ступарик / методом навчання, виховання, дидактичним принципом.

Вивчення та аналіз великої кількості науково-педагогічної літератури дали можливість обґрунтувати положення про те, що краєзнавство, зокрема шкільне, оцінюється в системі дидактичних категорій.

Доведена поліфункціональність краєзнавства, яке за формою організації розрізняється на шкільне, державне і громадське.

Сформульовані теоретичні засади, на яких може базуватись краєзнавча робота:

1. Ідейно-патріотична спрямованість.
2. Диференційований підхід до роботи з краєзнавчими матеріалами.
3. Науковість.
4. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності.
5. Комплектність і систематичність.
6. Спланованість і наступність.
7. Взаємозв'язок дитячих краєзнавчих об'єднань, місцевих державних установ та добровільних товариств.
8. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом краєзнавчою роботою.

Зважаючи на великі виховні можливості краєзнавчої роботи на уроках і в позаурочний час; враховуючи взаємний зв'язок змісту і форми організації краєзнавства з його напрямками та теоретичними засадами розроблена і аргументована структура краєзнавчої роботи.

Встановлено, що ідея про вивчення краєзнавства на Україні зародилась приблизно в X-XI століттях. Як свідчить М. Грушевський, "ще у школах Київської Русі вивчали елементи краєзнавства, а джерелами знань були літописи, описи мандрівок руських купців".

Певного розвитку краєзнавство набуло і в братських школах Києва, Острога, Львова в XV-XVIII ст. Особливо на це зверталась увага в Києво-Могилянській академії та школах Запорізької Січі.

Метою шкіл Запорізької Січі було виховання захисника Батьківщини, що вимагало і певного змісту освіти та досягалось через навчання військової справи, вміння орієнтуватись на місцевості, складання її плану.

Патріотизм виховувався на прикладах історії свого краю. Так, вихованець Києво-Могилянської академії, автор літопису про період

козаччини в Україні в XVIII ст. Самійло Величко відзначав той факт, що Б. Хмельницький досконало знав історію свого народу, регіонів, краю і оперував нею під час дипломатичних прийомів, у зверненнях, універсалах до українського народу.

Зазначимо, що традиції розвитку шкільництва Прикарпаття, які спирались і на краєзнавчі знання, про що свідчать дослідження С. Сірополка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, З. Нагаєвської, а також досвід роботи братських шкіл, були відкинуті офіційною системою освіти Австрійської імперії у другій половині 18 століття.

У цей період на території Прикарпатського регіону існувало лише декілька монастирських шкіл та 4 гімназії, з яких 3 утримували єзуїти і лише 1 - василіани. Всі вони були латинсько-польськими. Освіта українською мовою не велась, позбавлено можливості вивчати рідну мову історію та культуру. Тому умов для розвитку краєзнавства не було. Ним тільки займалися окремі найосвіченіші люди того часу, представники духовенства. Саме на них і впала місія сприяти національному пробудженню українців Галичини. Із 43 книжок, написаних між 1837 і 1850 рр. українською мовою, 40 належало перу священників. Вагомий вклад у розвиток краєзнавства Галичини внесли засновники "Руської трійці" М. Шашкевича, Я. Головацький, І. Вагилевич.

Їх дослідження з археології, історії, етнографії краю дозволили зробити висновок, що древній український народ був великий і величавий, земля його "честь і славу мала", засвідчену видатними пам'ятками історії та культури. Встановлено, що особливо активізувався процес національного пробудження краю внаслідок революції 1848 р. і буржуазно-демократичних перетворень. Під тиском українського населення в кінці 1848р. у початкових школах введено викладання українською мовою. У Львівському університеті відкрито кафедру української мови і літератури, на яку було запрошено працювати професора Я. Головацького. Наприкінці цього ж року відбувся перший з'їзд діячів української культури, на якому піднімалась проблема вивчення історії рідного краю.

На хвилі національного відродження і потягу до вивчення й дослідження рідного краю появляється нова плеяда талановитих істориків-краєзнавців. Серед них необхідно відзначити А. Петрушевича, І. Шараневича, Ю. Целевича. Останньому належать слова, які стали

орієнтиром для кожного історика: "Правдиву науку може подати лише правда, нехай би і як була сумна, щоб тільки дійсно була правда".

Зазначимо, що з вивченням минулого Галичини пов'язана діяльність видатного українського історика М. Грушевського, який 19 років жив і працював у Львові. Ним була створена школа українських істориків, більшість яких працювали над історико-краєзнавчими проблемами Львова, Галича, Прикарпаття.

У цей період публікуються цікаві дослідження з історії Галичини, Прикарпаття І. Крип'якевича, С. Томашівського, М. Кордуби, В.Шухевича та інших. Національна визвольна боротьба українського народу в першій половині ХХ століття, створення незалежної української державності, в тому числі ЗУНР посилили зацікавленість до героїчного минулого народу, краю.

У роки радянської влади дослідженням історії Галичини, зокрема Прикарпаття, приділялась недостатня увага. Вони носили однобокий характер. У першу чергу, висвітлювались ті теми, які були пов'язані з впливом жовтневої соціалістичної революції на даний регіон, а також діяльністю комуністичних і комсомольських організацій.

Проголошення України незалежною державою, переосмислення та переоцінка багатьох подій з її минулого створили сприятливі умови для появи історико-краєзнавчих праць, вільних від фальсифікацій, ідеологічних нашарувань. В цей період особливо плідно працюють сучасні дослідники краю П. Арсенич, З. Грабовецький, Б. Гаврилів, Б. Ступарик та ін.

Встановлено, що наявність цілого ряду специфічних факторів Прикарпатського регіону вплинули і на особливості краєзнавчої роботи. Вирішальним з яких вважаємо наслідки тривалого перебування краю під пануванням Австро-Угорщини, Польщі.

Оскільки в тодішніх умовах в школах неможливо було здійснювати національне навчання і виховання молоді, одним із складників якого є краєзнавча робота, то цю функцію на себе мусять взяти різноманітні організації національного патріотичного спрямування. Прогресивні галицькі педагоги вбачали можливість функціонування краєзнавчої діяльності тільки в організаційних формах через створення українських бібліотек, читалень, просвітницьких організацій, патріотичних товариств. Останні проходячи історико-краєзнавчу, культурно-

масову роботу серед населення, тим самим сприяли зростанню національної свідомості українців Галичини, посилили увагу до героїчного минулого краю. На основі численних архівних матеріалів з'ясовано, що найбільш спричинилось до цього товариство "Просвіта", засноване у 1868 році.

Про авторитет і масштаби її діяльності свідчить той факт, що до 1939р. мережею її філій та читалень було охоплено 85 відсотків західно-українських земель.

Поруч з "Просвітою", як потверджують архівні джерела, значний вклад у розвиток національного виховання, патріотизму зробили молодіжні товариства Галичини: "Сокил", "Січ", "Луг", "Пласт" та інші. Вони були важливими і водночас особливими чинниками, що сприяли формуванню ідейно-фізичного гарту та здійсненню краєзнавчої роботи серед молоді в умовах зростаючої неграмотності та деградації, спричиненої тривалим гнобленням Австро-Угорщини і Польщі українців Галичини. Незважаючи на деякі відмінності всіх досліджуваних нами товариств їх об'єднувала спільна мета і завдання: "виховати народові здорових синів і дочок", будити в молоді національну свідомість й змагання до волі", вивчати героїчне минуле свого народу і краю.

Досліджено, що другим важливим фактором, який сприяв формуванню національного світогляду і патріотизму серед Галицької молоді були національно свідомі українські родини: Барвінські, Гамораки, Заклинські, Кабринські, Озарковичі, Окуневичі, Шухевичі та інші. Вони залишили помітний слід у громадсько-політичному та культурно-просвітницькому житті нашого краю, брали участь у національно-визвольних змаганнях за самостійну Україну. Зазначимо, що впродовж століття чотирма поколіннями роду Шухевичів написано сотні наукових досліджень історикокраєзнавчого характеру. З їхньої родини вийшли визначні громадські і військові діячі: адвокати Осип, Степан, Микола Шухевичі, етнограф, історик Володимир, Герміна, священники Zenon, Євген, генерал УПА Ю.Шухевич.

На основі документів та сімейного архіву можна простежити головні орієнтири родинного виховання на кращих народних традиціях, яке включало вивчення минулого свого краю.

У Другому розділі - "Оновлення змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства" дається аналіз стану проблеми у науково-

педагогічній, методичній літературі та теорії і практиці краєзнавчої роботи в школах; розкривається суть оновленого змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства; його структура; обґрунтовуються компоненти структурно-логічної моделі оновленого змісту шкільної історичної освіти на основі методики використання краєзнавчих матеріалів; проводиться їх діагностика, рівнева репрезентація показників.

Як свідчить аналіз наукової літератури, дослідження впливу засобів краєзнавства на оновлення змісту історичної освіти відсутнє. Розглянута проблема була тільки частково представлена методикою використання краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі, тоді як у комплексі з іншими завданнями, зокрема краєзнавчою роботою з батьками, учителями, в системі післядипломної освіти /курсова перепідготовка, конференції, семінари, творчі групи/ не ставилась. Відповідно у сучасній науці відсутні розробки краєзнавчої роботи у системі післядипломної освіти педагогічних працівників. Усе це обумовлює необхідність наукової розробки їх з метою оптимізації краєзнавчої роботи через оновлення змісту історичної освіти.

Вивчаючи практичний аспект досліджуваної проблеми, ми провели констатуючий експеримент. Він складався з трьох етапів, кожний з яких включав відповідні завдання.

Враховуючи теоретичні положення, розроблені у наукових дослідженнях психологів Г.Костюка, Л.Рувинського, педагогів Г.Ващенка, О.Духновича, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, краєзнавців В.Грабовецького, А.Баркова, І.Мілонова, К.Строєва, І.Пруса про те, що у формуванні особистості школяра значну роль відіграє предмет, з яким він має справу, тобто його вивчає і досліджує. Перший етап констатуючого експерименту був спрямований на:

1. Вибір тих об'єктів краєзнавчої роботи, які найбільш цікаві і доступні для учнів.
2. Вивчення діагностики мотивації вибору їх. Сюди входило завдання і вивчення рівня обізнаності учнів з краєзнавством.

Мета і головне завдання другого етапу експерименту полягали у вивченні й аналізі даної проблеми в існуючих програмах навчання і виховання учнів, а також її відображення в інструктивно методичних матеріалах, планах роботи відділу освіти м.Івано-Франківська, міських і районних шкільних методичних об'єднань учителів історії.

Третій етап експерименту передбачав діагностику рівня знань учителів історії, батьків. Зважаючи на те, що в основі вивчення краю існують два головні підходи загальний та спеціалізований, за напрямками, видами і об'єктами краєзнавчої роботи. Останній має ряд переваг для шкільного краєзнавства. З цією метою було проведено дослідження вибору учнями об'єктів краєзнавчої роботи, в якому задіяно 115 учнів експериментальної та 109 - контрольної груп за розробленою нами схемою. У вибір входили такі об'єкти історія села, вулиці, школи, пам'ятників архітектури, визначні особи національного визвольного руху, родовід, фольклор, етнографія і побут. Вибір учнями об'єктів краєзнавчої роботи ми розцінювали як прояв інтересу до певного з них.

У ході дослідження було виявлено, що найбільша кількість учнів вибрала вивчення історії села - 56 контрольної і 45 експериментальної груп: родоводу - 11К, 35Е; міста 9К, 12Е, школи - 8К, фольклору-5К, 16Е. Значно менший вибір випав на об'єкти краєзнавчої роботи: етнографію - 3К, 11Е, історію вулиці - 9К, 7Е; національно-визвольний рух регіону - 5К, 6Е.

Орієнтація більшості учнів на вибір історії села, міста, національно-визвольного руху та родоводу, фольклору спонукала нас зосередити свою подальшу експериментальну роботу на цих об'єктах краєзнавства вважаючи, що історія архітектури, пам'ятників краю, археологічних об'єктів менш доступна для розуміння і сприйняття, учнями середнього шкільного віку і через відсутність інформації про них. Наступне завдання констатуючого експерименту полягло у тому, щоб виявити емоційно-ціннісне сприймання учнями об'єктів краєзнавчої роботи, що проявляється у мотивації вибору, на основі розробленого нами анкетування. Для організації подальшої роботи з виявлення якісного рівня краєзнавчих знань в учнів аналогічно теж була розроблена адекватна анкета.

Якщо вивести рівневі показники учнів з краєзнавства, враховуючи високий достатній, низький рівень знань, констатуємо на основі аналізу їх, що жодного школяра контрольної та експериментальної груп не виявлено з високим рівнем, 31 / 28,4% / 0 / учень контрольної і 40/34,8% / експериментальної груп зафіксовано з достатнім рівнем знань. Відповідно 78/71,6% / учнів контрольної та 75 /65,2% / експериментальної груп мають низький рівень краєзнавчих знань.

Така канстантація фактичного стану краєзнавчих знань учнів спонукала нас до відповідної спрямованості формуючого експерименту та підвищення якісного рівня учнів з даної проблеми, зацікавленістю, формування в них патріотизму на основі новітніх науково-методичних розробок оновленого змісту шкільної історичної освіти.

Другий етап констатуючого експерименту був направлений на виявлення стану краєзнавчої роботи та визначення педагогічних умов, що забезпечують цей процес для оновлення змісту шкільної історичної освіти Прикарпаття.

Два завдання даного етапу передбачили вивчення та аналіз цієї проблеми в існуючих програмах навчання, планах роботи відділу освіти м. Івано-Франківська, методичних об'єднань міста, річних і календарних планах шкільних закладів області.

Третє завдання врахувало здійснення діагностики якісного рівня краєзнавчих знань учителів історії, батьків та аналізу їх анкетування з краєзнавчої роботи. Нашими респондентами стали педагогічні працівники 12 загальноосвітніх шкіл м. Івано-Франківська та 10 Богородчанського і Надвірнянського районів в кількості 112 осіб, а також 159 мам та 156 батьків. На основі розробленого нами анкетування, діагностики за 10 бальною шкалою самооцінок встановлено, що значна частина учителів історії 85 /75,9% / виявили низький рівень знань про форми і напрями краєзнавчої роботи. Ще низький рівень виявився їх і у знанні та володінні методикою краєзнавчої роботи 94/83,9% /.

Недостатньо обізнані педагоги з програмами, інструктивними листами з краєзнавчої роботи /98 /87,5%/ . Особливо низький рівень знань виявлено при анкетуванні батьків. Тільки 18 /11,3% / спромоглися дати задовільні відповіді про минуле краю.

Враховуючи те, що низький рівень краєзнавчих знань учнів, учителів, батьків пояснюється відсутністю обґрунтованого науково-методичного забезпечення.

Нами розроблено програму і методiku краєзнавчої роботи яка передбачає оновлення змісту історичної освіти і на цій основі зроблено спробу створити структурно-логічну модель формуючого експерименту.

Мета формуючого експерименту полягла у підтвердженні висунутої гіпотези про те, що різноманітні форми, напрями і види краєзнав-

чої роботи можуть бути ефективним засобом оновлення змісту шкільної історичної освіти за умов:

- наявності адекватної програми з історії краю;
- наявності методики краєзнавчої роботи на уроках і в позакласній роботі;
- здійснення науково-методичної роботи з педагогами і батьками.

Для реалізації першої умови було розроблено експериментально-авторську програму спецкурсу "Історія краю". При її складанні дотримувались принципи доступності, систематичності, враховувались вікові та регіональні особливості, а також пізнавальні можливості учнів. Загальна кількість навчальних годин за рік становила 34 години.

Вона аж ніяк не заперечує і не дублює зміст базової програми, а тільки поглиблює, доповнює, конкретизує її на основі синхронності і тематичного зв'язку.

Відомо, що шкільне краєзнавство, реалізуючи навчально виховні цілі, здійснюється учнями під керівництвом вчителів. У більшості праць науковців -методистів П.Іванова, Н.Мілонова, Г.Матюшина, І.Матрусова, К.Строєва, І.Пруса підкреслюється, що першою умовою успішної краєзнавчої роботи в школі є глибокі знання самим учителем історії свого краю, володіння методикою його вивчення. Друга умова її результативності - систематичне використання місцевого матеріалу на уроках історії, постійна позакласна робота, перспективне її планування в масштабі класу, школи.

Третя умова - шкільному краєзнавству на всіх його напрямках і ділянках роботи необхідна більш глибока наукова основа, що включає в собі елементи дослідження. Враховуючи ці теоретичні положення науковців нами розроблена методика краєзнавчої роботи на уроках і в позакласній роботі, що передбачає класифікацію уроків на краєзнавчі та з елементами краєзнавства, підготовлені методичні рекомендації, щодо останніх, оскільки розробка уроків з елементами краєзнавства на даний час відсутня. В основу їх покладено такі головні принципи включення елементів краєзнавства:

- краєзнавчий вступ до уроку, або одного з питань, що розглядалось на ньому;
- краєзнавча конкретизація основних питань уроку;

- краєзнавчий матеріал як основа вивчення теми уроку або деяких його питань;

Відповідно до програми "Наш край" підготовлені до кожної теми краєзнавчі уроки, що включають різноманітні форми їх проведення: уроки-лекції, семінари, екскурсії, лабораторно-практичні заняття, конференції, ігрові / історичні турніри, брейн-ринги/. Встановлено, що наступною важливою ділянкою краєзнавчої роботи в школі є позакласна й позашкільна. Дослідження науковців з даної проблеми, а також наш практичний досвід роботи дає можливість інтегрувати позакласну краєзнавчу роботу за формою проведення і масштабністю участі в ній школярів на масову, групову та індивідуальну. До масових форм відносимо: екскурсії, походи, вечори, експедиції, олімпіади, вікторини, конференції, створення шкільних кутків, музеїв, зустріч з учасниками та свідками історичних подій, краєзнавчі ігри, позакласні масові читання. Груповими формами позакласної краєзнавчої роботи вважаємо: гурток, факультативне заняття, лекторії й, випуск стінгазет, бюлетнів. Індивідуальна робота з краєзнавства передбачає читання літератури з місцевої історії, робота з документальними матеріалами архіву, в музеї, підготовка рефератів, доповідей, спогадів, опис пам'ятників історії та культури, використання пізнавальних завдань, досліджень, виготовлення макетів, схем тощо. Аналізуючи в ході дослідження результати пропонованого анкетування і діагностику учнів експериментальної групи та враховуючи диференційний підхід, на етапі формуючого експерименту розроблена адекватна методика позакласної краєзнавчої роботи, що включає факультативні, секційні заняття, екскурсії, експедиції, дослідження. Методичні рекомендації по створенню краєзнавчих кутків, музеїв, проведення олімпіад, вечорів та інших форм масової, групової, індивідуальної роботи з даної проблеми.

Наступний етап дослідження формуючого експерименту спрямований на реалізації оновленого змісту історичної освіти засобами краєзнавства через удосконалення професійної майстерності педагогічних працівників шкільних закладів на засадах відродження національних традицій та гуманізації навчання. Це завдання, яке стоїть перед учителями історії бути носіями краєзнавчих знань, національної культури, усвідомлювати їх значення для процесу виховання майбутніх поколінь, патріотів, громадян незалежної України.

Низький рівень краєзнавчих знань учителів історії та відсутність у більшості з них методики роботи з даної проблеми / про що свідчать дані констатуючого експерименту/ спонукали нас до розробки цілої системи роботи з педагогічними кадрами. Педагогам було запропоновано конкретні шляхи і форми реалізації змісту і завдань формуючого експерименту. Один з них - забезпечення учителів історії достатньою сумою знань з краєзнавства. Навчання педагогів експериментальних груп проходило на консультаціях, семінарах, семінарах-практикумах. Під час навчання і практичних занять вони мали змогу розширити і поглибити свої знання з краєзнавства, одержати практичні навички і відповідні методичні рекомендації щодо проведення занять і організації краєзнавчої роботи на уроці і в позаурочний час.

Навчальний план роботи з педагогічними кадрами охоплював різноманітні форми методичної роботи, був орієнтований на учителів експериментальних груп і розрахований на весь рік.

Без усвідомлення педагогами мети і нового змісту історичної освіти через методику використання краєзнавчих матеріалів неможливо реалізувати завдання формуючого експерименту. Тому робота в цьому напрямі здійснювалась в основі розробленої схеми організації методичної роботи з педагогічними працівниками і проходила у декілька етапів.

На першому етапі розроблялись теоретичні положення стосовно формування патріотизму школярів досліджуваного віку на базі краєзнавчих знань, виявлявся рівень готовності учителів, класний керівників до організації такого процесу. Задля цього проводилось анкетування, за 10 бальною шкалою і ранжування /адаптований варіант методики Ф.Франселла/.

Аналіз анкетування засвідчив, що середній рівень знань серед учителів становить 4,8 балів, а відсутність системи краєзнавчої роботи і незнання її методики оцінюється ще нижче - 2,5 балів. За результатами ранжування досліджено, що з 112 учителів історії, задіяних в експерименті, психологічно сприймають значимість даної проблеми / 33,2% /. Згідні з даною точкою зору і позицією щодо ефективності патріотичного виховання, якщо в його основі будуть краєзнавчі матеріали, народні звичаї, обряди фольклор даного регіону, - 13/12,4% /; 25 /22,1% / педагогів вибрали як конструкти положення про потребу в додаткові інфор-

мації та більш глибоких знаннях для відпрацювання системи краєзнавчої роботи, підвищення результативності і якості знань учнів.

Аналіз цифрових даних ранжування засвідчив, що 90 / 81,2% / педагогів залучених до експерименту психологічно готові до участі у його формуючому етапі, тоді як рівень теоретичних знань і методичної підготовки їх виявляється недостатнім - 4,8 балів.

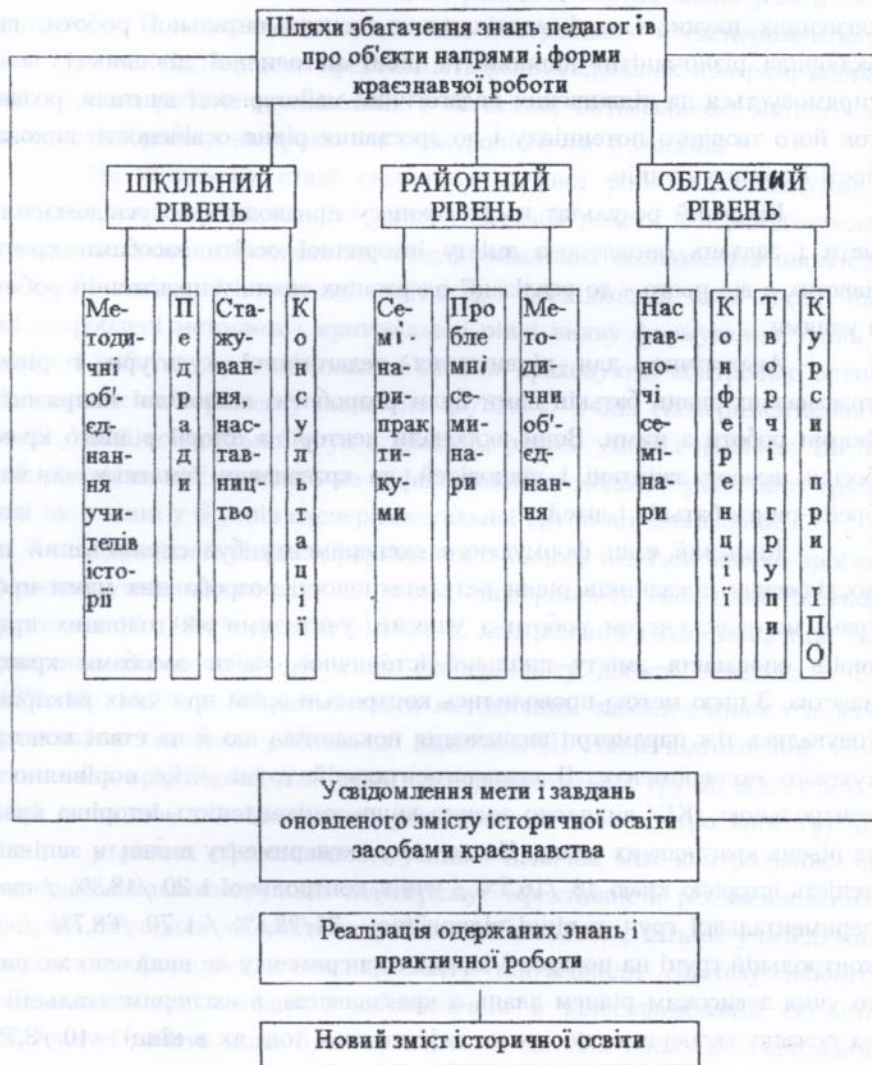
Проаналізувавши результати анкетування, ранжування, тестування, ми констатували, що теоретичні і практичні рівні знань, умінь та навичок учителів як середній, так і низький недостатній для реалізації основних компонентів нового змісту історичної освіти. Цей процес вимагає від педагогів не тільки засвоєння теоретичних положень, відповідних знань, а й творчого використання їх на практиці, урізноманітнюючи напрями і форми краєзнавчої роботи, оптимально здійснюючи її диференціацію, використовуючи відповідну сучасну методу.

Тому наступний етап методичної роботи з педагогічними кадрами мав на меті вдосконалення їх професійної майстерності на засадах народності, гуманізації, диференціації, що впливає з нового змісту історичної освіти і передбачає його соціальну організацію.

Задля цього була складена схема педагогічного керівництва процесом формування національної свідомості, патріотизму учнів на базі системи краєзнавчої роботи. Як видно з її структурної побудови, вона охоплює різні форми методичної роботи включаючи педради, семінари-практикуми, індивідуальні та групові консультації, стажування, наставництво, проблемні семінари як на шкільному, так і районному рівнях. Обласний рівень за даною структурною схемою охоплює більш складні й визначальні форми методичної роботи: настановчі семінари, конференції, творчі групи, передовий педагогічний досвід, спецкурси з краєзнавства при інституті післядипломної освіти.

Всі три рівні методичної роботи підпорядковані своїй меті і завданням оновленого змісту історичної освіти засобами краєзнавства, створюють теоретико-методичну базу педагогів, на основі якої можна здійснювати оптимальну реалізацію одержаних знань у практичній роботі з учнями. А в кінцевому результаті ми досягаємо нового змісту історичної освіти.

СИСТЕМА МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ З ПЕДАГОГІЧНИМИ КАДРАМИ

Виходячи з структурно-логічної схеми, нами розроблена система методичної роботи з педкадрами, що однаково важлива і відповідальна на всіх рівнях-шкільному, районному, обласному. Базуючись на досягненнях науки в ході дослідницько-експериментальної роботи, що включила різноманітні ділянки та рівні методичної діяльності, вона спрямовується на підвищення педагогічної майстерності вчителя, розвиток його творчого потенціалу і до зростання рівня освіченості, вихованості і розвитку учнів.

Кінцевий результат цього процесу призводить до усвідомлення мети і завдань оновленого змісту історичної освіти засобами краєзнавства, а від нього - до реалізації одержаних знань у практичній роботі з учнями.

Аналогічно, для підвищення педагогічної культури і рівня краєзнавчих знань батьків нами були розроблені відповідні напрями: і форми роботи з ними. Вони включали лекторії з історії рідного краю, бесіди, вечори запитані і відповідей, на краєзнавчу тематику, спільні брейн-ринги батьків і дітей.

Кінцевий етап формуючого експерименту був спрямований на дослідження показників рівня результативності розроблених нами програм, методик, систем роботи з учнями, учителями як головних критеріїв оновлення змісту шкільної історичної освіти засобами краєзнавства. З цією метою проводились контрольні зрізи при яких використовувались тіж параметри визначення показників що й на етапі констатуючого експерименту. В експериментальній групі /ЕГ/ порівняно з контрольною /КГ/ виявлено значно вищу зацікавленість історією краю та рівень краєзнавчих знань. На початку експерименту виявили зацікавленість історією краю 18 /16,5% / учнів контрольної і 20 /18,3% / експериментальної груп, в кінці відповідно - 31/28,4% / і 70 /68,7% /. У контрольній групі на початок і кінець експерименту не виявлено жодного учня з високим рівнем знань з краєзнавства, в експериментальній - на початку експерименту теж не зафіксовано, тоді як в кінці - 10 /8,7% /. З достатнім рівнем знань найбільш помітна тенденція до значного зростання кількості учнів у кінці експерименту в експериментальній групі 40/ 34,8 %/ - на початок, 79 / 68,7% / у кінці. У контрольній групі тенденція до зростання в напрямі достатнього рівня від початку

до кінця експерименту була незначною: відповідно 31/28,4%/на початку і 30/33,0 %/- у кінці

Помітне зменшення школярів з низьким рівнем в експериментальній групі пояснюється достатнім рівнем здобутих знань у ході експерименту. При порівнянні даних між контрольною й експериментальною групами підтверджує ефективність рекомендованих програм, вибраної системи роботи з учителями і батьками, оптимальною методикою краєзнавчої роботи на уроках і в позаурочний час з учнями.

На кінцевому етапі експериментальної роботи досліджувався якісний рівень сформованості умінь і навичок роботи з першоджерелами краєзнавчими об'єктами як один із важливих компонентів оновлення змісту шкільної історичної освіти. Для дослідження такої якості нами розроблені методика і критеріальні рівні вияву формування умінь і навичок роботи з краєзнавчими об'єктами, враховуючи контрольні зрізи. На початок експерименту виявлено 95/82,6%/ учнів експериментальної та 89 / 82,6 контрольної груп з низьким рівнем умінь і навичок. Високий рівень на цій же стадії не зафіксований в жодного учня обох груп, тоді як в кінці у 6 учнів експериментальної групи він виявлений.

З достатнім рівнем сформованості умінь і навичок значно зросла кількість учнів від початку до кінця експерименту експериментальної групи від 12 /10,4% /до 58/50,4%/ . У контрольній групі тенденція до зростання від початку до кінця експерименту досить невелика - 14 /13%, 16/ 14,7% / . Це мотивується методичним забезпеченням і цілеспрямованою системою роботи, що включала III етапи: підготовчий, теоретичний і практичний для учнів експериментальної групи, відсутністю такої методики та відповідних рекомендацій для контрольної групи. Різниця у рівнях сформованості умінь і навичок між контрольною та експериментальною групами підтверджує ефективність рекомендованих програм, методики та системи роботи з батьками , дітьми учителями. Результати формуючого експерименту підтвердили гіпотезу нашого дослідження, що методичне забезпечення в цілеспрямованій системі краєзнавчої роботи може бути ефективним засобом оновлення шкільної краєзнавчої освіти.

Проведена дослідно-експериментальна робота дозволила сформулювати такі висновки:

1. Проведене дослідження показало, що умовами успішного використання краєзнавства в оновленні змісту історичної освіти в:

а/ науко-методичне забезпечення і цілеспрямована система роботи;

б/ взаємодія показників його структурно-логічних компонентів;

в/ співпраця педагогів та батьків з проблем краєзнавчої роботи як у школах так і вдома.

2. На оновлення змісту шкільної історичної освіти впливає і спеціальна структура навчально-виховного матеріалу, за розробленою програмою з краєзнавства для учнів, що включає пізнавальні розвивальні навчальні і виховні завдання, які реалізуються через основні напрями і форми краєзнавчої роботи в школі.

3. Формування цілого ряду якостей в учнів засобами краєзнавства протікає більш ефективно, якщо у процесі їх використання шляхом навчально-пізнавальної роботи застосовується цілісна система методів, що структурно упорядковані. Виходячи з цього, основними чинниками, що характеризують методiku використання краєзнавчих матеріалів є такі:

а/ підбір найцікавіших і найдоступніших для учнів об'єктів краєзнавства, методика вибору, мотивації і вивчення їх;

б/ методика проведення краєзнавчих уроків з елементами краєзнавства;

в/ методика проведення позакласної краєзнавчої роботи;

г/ нетрадиційні завдання, форми і методи, прийоми та навчальне проблемні ситуації;

д/ диференційований підхід у краєзнавчій роботі.

4. Використання у процесі роботи з учнями спеціально структурованих методів і прийомів, спрямованих на формування практичних умінь і навичок роботи з першоджерелами, сприяло розвитку пошуково-діяльніницької діяльності учнів, виробленню в них наукових підходів та основ науковості до краєзнавства.

5. Без усвідомлення педагогічними кадрами мети і змісту оновлення шкільної історичної освіти засобами краєзнавства і без достатнього рівня знань про них неможливо добитися результативності.

Вважаємо, що методика використання краєзнавчих матеріалів в оновленні змісту шкільної історичної освіти становить певний інтерес з точки зору сьогодишніх проблем та перспектив розвитку українського шкільництва, а також вивчення і використання окремих елементів даного досвіду, дають можливість збагатити програму національного виховання, як в системі навчальних закладів, так і у виховній роботі за місцем проживання.

Результати дисертаційного дослідження дали можливість виробити певні рекомендації щодо оновленого змісту шкільної програми "Освіта", суть яких розкрита в дисертації.

Дане дослідження не претендує на вичерпне висвітлення всіх аспектів проблеми. На наш погляд окремого дослідження заслуговує роль краєзнавчих матеріалів у формуванні національної свідомості та патріотизму учнів, педагогічні основи краєзнавства у національній школі.

У додатках подані зразки анкет, тестів, програма спецкурсу "Рідний край", навчально-тематичні плани роботи з педагогічними кадрами, факультативних занять, групової роботи, секцій, музеїв, методичних об'єднаннях, семінарів, конференцій, творчих груп з даної проблеми, які дозволяють глибше розкрити методику використання краєзнавчих матеріалів в оновленні змісту історичної освіти. Основні ідеї та положення дисертації подані в таких публікаціях:

1. Треф'як Я.І. Наш край в умовах боротьби за незалежність України. Україна в ХХ столітті.- Івано-Франківськ, ІПО, 1992. -С. 95-98.
2. Треф'як Я.І. Історія та розвиток української державності. - Івано-Франківськ, ІПО, 1993. - С 76
3. Треф'як Я.І. Наш Край / методичні рекомендації/. - Івано-Франківськ, ІПО, 1994. - 102 С.
4. Треф'як Я.І. Використання допоміжних історичних дисциплін на уроках історії України у 7-8 класах // Науково-методичний вісник Івано-Франківськ, №1, 1995. С. 29-32.
5. Треф'як Я.І., Олекса Довбуш /Науково-методичний вісник . Івано-Франківськ, №3, 1995. - С. 3-8.
6. Треф'як Я.І. Історичні постаті Прикарпаття.- Івано-Франківськ, ІПО, 1996 - 72С.

ANNOTATION.

Treflak J. 1. Methodology of using country study materials of the Precarpathian Region in a renewal of historical school education content.

A thesis in form of manuscript for a getting of scientific degree of the Bachelor of pedagogical sciences by profession (13.00.02) teaching methods.

The given manuscript contains researches of theoretical basis of country study historical conditions of development and peculiarities of country study on the terrains of Precarpatia is defended. Methodology of using country study materials is under review during the classes, extracurricular time and also the ways of its implementation in educational and upbringing process of schools. It is provided that methodological provision in purposeful system of country study work can be an effective mean of renewed content of school historical education.

Positive aspects of this methodology of using country study materials during school upbringing process can be applied for elaboration of conceptive principles of national upbringing of pupils nowadays.

АННОТАЦІЯ

Трефляк Я.І. Методика використання краєведчих матеріалів Прикарпатського регіону в оновленні змісту шкільного історичного просвічення.

Дисертація в формі рукопису на соискание ученої ступені кандидата педагогічних наук по спеціальності 13.00.02. методика преподавания истории.

Захищається рукопис, який містить дослідження теоретичних основ краєзнавства, історичні умови розвитку й особливості краєзнавства на Прикарпатті. Освітлюється методика використання краєведчих матеріалів на уроках, позакласне час, а також шляхи їх реалізації в навчально-виховному процесі шкіл. Встановлено, що методичне забезпечення в цілеустремленій системі краєведчої роботи може бути ефективним умовою оновлення шкільного історичного просвічення.

Положительные аспекты методики использования краеведческих материалов в учебно-воспитательном процессе школ могут быть применены для разработок концептуальных положений национального воспитания учеников в Украине на современном этапе.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: національна школа, національне виховання, патріот, національна свідомість, краєзнавча робота.

Підписано до друку 15.05.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 191.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

437083

AB 37.933